

Εκταση: **5.461** τ. χλμ. Κάτοικοι: **223.285**

Ο νομός Αιτωλοακαρνανίας σχηματίστηκε από την σύγχρονη διοικητική ένωση των αρχαίων χωρών της Αιτωλίας και της Ακαρνανίας και, ουσιαστικά, αποτελεί το δυτικό τμήμα της Στερεάς. Γι' αυτό και ονομάζεται και Δυτική Στερεά Ελλάδα. Η ένωση της Αιτωλίας με την Ακαρνανία δημιούργησε τον μεγαλύτερο σε έκταση νομό της χώρας. Ο ποταμός Αχελώος είναι το φυσικό σύνορο της Αιτωλίας (ανατολικά) και της Ακαρνανίας (δυτικά).

Ο νομός ορίζεται στο βορά από το νομό Άρτας και τον Αμβρακικό κόλπο, δυτικά από το Ιόνιο πέλαγος, νότια από τους Πατραϊκό και Κορινθιακό κόλπο, ανατολικά από τους νομούς Φθιώτιδας, Φωκίδας και Ευρυτανίας. Τα παράλιά του αρχίζουν από το χωριό Μενίδι, στον βορειοανατολικό μυχό του Αμβρακικού, και καταλήγουν στις εκβολές του Μόρνου, στον Κορινθιακό.

Το έδαφος του νομού είναι κατά 49% ορεινό και 31% ημιορεινό. Οι πεδινές εκτάσεις αποτελούν το ένα πέμπτο της επιφάνειάς του και βρίσκονται κυρίως κατά μήκος των ποταμών Αχελώου και Εύηνου και στους μικρούς κάμπους που εκτείνονται από τον Αμβρακικό και ως τον Αχελώο. Εκτενέστερες πεδιάδες υπάρχουν κυρίως στο νότιο και ανατολικό τμήμα της επαρχίας Βόνιτσας και Ξηρόμερου ανάμεσα στον Αχελώο, τις ανατολικές πλαγιές των Ακαρνανικών ορέων και τις ακτές του Ιονίου. Στην επαρχία Μεσολογγίου οι πεδιάδες καταλαμβάνουν σχεδόν τη μισή επιφάνεια.

Σύμφωνα με την απογραφή του 2001, ο πληθυσμός της Αιτωλοακαρνανίας ανέρχεται σε 223.285 κατοίκους και είναι μειωμένος κατά 2,1% σε σύγκριση με την απογραφή του 1991. Συγκαταλέγεται μεταξύ των 37 νομών, στους οποίους παρατηρείται τάση φυσικής μείωσης του πληθυσμού (μείωση 1,3 μονάδων ανά χίλιους κατοίκους). Με δηλωθέν εισόδημα 2.846,66 ευρώ ανά κάτοικο και αντίστοιχες καταθέσεις 3.521 ευρώ οι Αιτωλοί και οι Ακαρνάνες πλήρωσαν το 1999 κατά μέσο όρο για φόρο εισοδήματος 143,8 ευρώ.

Ο νομός είναι η πρώτη καπνοπαραγωγός περιοχή της Ελλάδας, η τέταρτη στην παραγωγή τυριού, η πέμπτη στην παραγωγή κρέατος και η όγδοη στην παραγωγή εσπεριδοειδών.

Η ιστορία της Αιτωλίας και Ακαρνανίας

Οι Αιτωλοί, το κρασί και η Άρτεμη:

Οι Κουρήτες ήταν οι παλαιότεροι γνωστοί μας κάτοικοι της Αιτωλίας. Κάποια στιγμή, στα μέρη τους έφτασε ο Αιτωλός, αυτοεξόριστος από την πατρίδα του, Ηλεία, επικεφαλής αποίκων. Η χώρα μετονομάστηκε Αιτωλία και οι κάτοικοί της Αιτωλοί. Η Καλυδώνα και η Πλευρώνα ήταν οι δυο σπουδαιότερες πόλεις που επρόκειτο να ακμάσουν εκεί. Στους επόμενους αιώνες έμελλε να αποκτήσουν φήμη ανδρείων πολεμιστών που ζούσαν κυρίως από ληστείες, μη διστάζοντας να ληστέψουν ακόμα και ιερά. Πρώτος βασιλιάς τους αναφέρεται ο Ορεσθέας (ορεσίβιος). Γιος του ήταν ο Φύτιος (ο σχετικός με το φύτεμα) κι αυτού γιος ο Οινέας (ο παρασκευαστής του οίνου, κρασιού).

Η τοπική εκδοχή θέλει τον βασιλιά Οινέα να έχει έναν βοσκό, Στάφυλο. Αυτός παρατήρησε πως μια από τις κατσίκες του κοπαδιού προτιμούσε να τρώει τις ρόγες ενός άγνωστου σ' αυτόν φυτού. Κι έπειτα από κάθε «γεύμα» της, η κατσίκα έδειχνε μια περίεργη ζωντάνια. Ο Στάφυλος έκοψε μερικά τσαμπιά με καρπό από το άγνωστο σ' αυτόν φυτό, το πήγε στον Οινέα και του είπε τι γινόταν με την κατσίκα. Ο Οινέας δοκίμασε μερικές ρόγες, τις βρήκε νόστιμες, έβαλε κι έστυψαν τις υπόλοιπες, ήπια τον χυμό που μαζεύτηκε κι ένωσε ωραία. Είχε ανακαλυφθεί το κρασί. Το είπε «οίνο» από το όνομά του και τις ρόγες «σταφύλι» από το όνομα του βοσκού του.

Στη Βοιωτία, η ιστορία του Οινέα ήταν κάπως διαφορετική με την ενεργό μεσολάβηση του θεού Διόνυσου, προστάτη του αμπελιού. Στην Αιτωλία, ο Διόνυσος ήταν ένας από τους θεούς που ιδιαίτερα λατρευόταν, μαζί με την Αθηνά ως θεά του πολέμου, τον Απόλλωνα και κυρίως την Άρτεμη.

Η Λαφρία Άρτεμη ήταν η κυρίαρχη θεά της περιοχής. Στην Καλυδώνα, της πρόσφεραν

πλούσια θυσία: Πάνω στον βωμό της τοποθετούσαν στοίβες από ξύλα και πάνω σ' αυτές έβαζαν πουλιά, λύκο, αρκούδα, αγριογούρουνο, ελάφι και καρπούς δέντρων. Όλος ο λαός συγκεντρωνόταν εκεί και παρακολουθούσε το ψήσιμό τους στη φωτιά που έβαζαν οι ιερείς. Η περιοχή ήταν άγρια (λιοντάρια υπήρχαν εκεί ακόμα και στην εποχή του Ηροδότου) και η Άρτεμη ήταν η θεά της φύσης και του κυνηγιού. Η θυσία αυτή, στην εποχή των πρώιμων καρπών, εξασφάλιζε στους Αιτωλούς την ευμένεια της θεάς, αφού της πρόσφεραν από όλα τα καλά, μια και καλή, για όλη την χρονιά. Η στάχτη από αυτό το ολοκαύτωμα φυλαγόταν ως εγγύηση της θεϊκής προστασίας.

Η παράλειψη της προσφοράς αυτής είχε ήδη προκαλέσει πολύ δυσάρεστες επιπτώσεις στη ζωή τους κι έγινε αφορμή μιας από τις πρώτες πολεμικές (κυνηγετική στην ουσία) πράξεις, στις οποίες μετείχαν συνασπισμένοι Έλληνες από διαφορετικές περιοχές. Ήταν το κυνήγι του Καλυδώνιου κάπρου.

Το κυνήγι του Κάπρου:

Ο Οινέας παντρεύτηκε την Αλθαία (σημαίνει αναζωογονημένη). Απέκτησαν γιο τον Μελέαγρο. Η Αλθαία γνώριζε πως, στις επτά νύχτες μετά τη γέννηση του παιδιού, θα έρχονταν οι Μοίρες να το μοιράνουν. Ξενύχτησε κρυμμένη ν' ακούσει τι θα πουν. Η πρώτη είπε ότι το παιδί θα γίνει ωραίο, η δεύτερη, αντρειωμένο. Η τρίτη όμως είχε τις κακές και κοίταξε ένα κομμάτι ξύλο που καιγόταν στην εστία: «Το παιδί θα πεθάνει μόλις το ξύλο αυτό καεί ολόκληρο», είπε. Έφυγαν. Τρελή από αγωνία, η Αλθαία όρμησε στην εστία, πήρε το ξύλο που καιγόταν ακόμα, το έσβησε και το έκρυψε σε μυστικό σημείο. Η κατάρα της Μοίρας είχε μετατραπεί σε ευχή για αιώνια ζωή καθώς το ξύλο δεν είχε αποκαεί.

Πέρασαν χρόνια, ο Μελέαγρος μεγάλωσε κι έγινε όμορφο κι ατρόμητο παλικάρι, ο Οινέας γέρασε. Κάποια χρονιά, βαρέθηκε να οργανώσει όλη αυτή την πλούσια θυσία στην Άρτεμη. Κι όταν πέρασε ο καιρός και η θεά βεβαιώθηκε ότι δεν επρόκειτο να γευτεί την προσφορά των θνητών, θύμωσε. Η τιμωρία της ήταν φοβερή:

Ένας φοβερός και τρομερός κάπρος (αγριογούρουνο) εμφανίστηκε στην περιοχή κι άρχισε να ρημάζει τα πάντα. Ήταν ο Καλυδώνιος Κάπρος, όπως έμεινε να ονομάζεται. Ο

Μελέαγρος έστειλε κήρυκες σε όλη την Ελλάδα και κάλεσε τους συγχρόνους του ήρωες να μαζευτούν στην Καλυδώνια όπου οργάνωνε το κυνήγι του Καλυδώνιου Κάπρου. Κατέφθασαν πολλοί, 33 μαζί με τον Μελέαγρο. Κι ανάμεσά τους, οι αδελφοί της μάνας του και θείοι του από τη γειτονική Πλευρώνα, ο Θησέας, οι Διόσκουροι, η Αταλάντη. Η παρουσία της δημιούργησε τριβές καθώς δεν ήταν λίγοι εκείνοι που δήλωσαν ότι δεν έχουν σκοπό να ανταγωνιστούν μια γυναίκα. Ψιλοερωτευμένος μαζί της, ο Μελέαγρος τους έπεισε να τη δεχτούν.

Με το που ξεκίνησε το κυνήγι, ο κάπρος σκότωσε δυο από τους ήρωες που θέλησαν ν' αναμετρηθούν μαζί του. Το τραγούδι του Μελέαγρου εξιστορεί τις διάφορες φάσεις της όλης περιπέτειας. Όσπου ο κάπρος πληγώθηκε: Από ένα θείο του Μελέαγρου κατά τη μια εκδοχή, από την Αταλάντη κατά την άλλη. Και στις δυο περιπτώσεις, ο ίδιος ο Μελέαγρος τον αποτελείωσε.

Ο θάνατος του Μελέαγρου:

Σύμφωνα με την εκδοχή που θέλει την Αταλάντη να πληγώνει τον κάπρο, ο Μελέαγρος ήταν βαθιά ερωτευμένος με την ηρωίδα. Εκείνη δεν ήθελε να τον παντρευτεί, ενώ αντίθετοι σε μια τέτοια εξέλιξη ήταν και οι γονείς του. Στην απελπισμένη προσπάθειά του να δαλεάσει την Αταλάντη, της χάρισε τη δωρά του κάπρου, σημάδι αναγνώρισης ότι σ' εκείνη ανήκε η νίκη. Η ενέργειά του όμως αυτή έκανε να φουντώσουν πάλι οι διαμαρτυρίες μερικών από τους ήρωες εναντίον της συμμετοχής μιας γυναίκας στην όλη περιπέτεια. Τη θεώρησαν προσβολή. Ένας από τους θείους του Μελέαγρου της άρπαξε τη δωρά. Ο ήρωας θύμωσε και τον σκότωσε. Η μητέρα του Μελέαγρου, Αλθαία, εξαγριώθηκε με τον γιο της και τον καταράστηκε, ενώ από τη γειτονική Πλευρώνα, πατρίδα των αδελφών της, ξεκίνησε εκστρατεία των κατοίκων της εναντίον της Καλυδώνιας.

Στην Ιλιάδα, έχει περιληφθεί η ιστορία αυτή που δεν είναι παρά μια αρχαία υπόθεση, την οποία δανείστηκε ο Όμηρος για να στήσει το δικό του έπος:

Οι Κουρήτες της Αιτωλίας εκστράτευσαν εναντίον της Καλυδώνιας, της πόλης του Μελέαγρου. Ο ήρωας θύμωσε, επειδή η μητέρα του τον καταράστηκε εξαιτίας του ότι

σκότωσε τον αδερφό της, και δεν ήθελε να πάει στη μάχη. Μάταια τον παρακαλούσαν όλοι να αναθεωρήσει την απόφασή του και υπόσχονταν δώρα. Κάποια στιγμή, όμως, τα πράγματα έγιναν πολύ άσχημα για την ίδια την Καλυδώνα, που κινδύνευσε να κυριευτεί. Η Κλεοπάτρα, σύζυγος του ήρωα, έπεσε στα πόδια του και τον παρακάλεσε να βοηθήσει. Ο Μελέαγρος ζώστηκε τα όπλα του, βγήκε στη μάχη και νίκησε τους εισβολείς.

Υπάρχει όμως και συνέχεια: Η Αλθαία δεν περιορίστηκε στην κατάρα. Θυμήθηκε εκείνο το κρυμμένο μισοκαμένο ξύλο που συνδεόταν με τη ζωή του Μελέαγρου. Θυμωμένη πάντα με τον γιο της, πήγε, το πήρε, το άναψε και το άφησε να καεί ως το τέλος. Φυσικά, ο Μελέαγρος πέθανε. Βλέποντας το πτώμα του γιου της, η Αλθαία αναλογίστηκε τι έκανε κι αυτοκτόνησε.

Στην εκδοχή που θέλει τον κάπρο να πλήγωσε ο θεός του Μελέαγρου υπάρχει επέμβαση της Άρτεμης. Ναι μεν ο Μελέαγρος σκότωσε τον κάπρο της, πλην όμως ικανοποίηση γι' αυτήν δεν υπήρξε. Έτσι, έβαλε τον θείο του ήρωα να απαιτήσει τη δωρά του κάπρου από τον Μελέαγρο, θεωρώντας τον εαυτό του βασικό συντελεστή της έκβασης του κυνηγιού. Φυσικά, ο Μελέαγρος αρνήθηκε, τσακώθηκαν κι ο ήρωας σκότωσε τον θείο με αποτέλεσμα την γνωστή εξέλιξη: Ο Μελέαγρος πέθανε, όταν το ξύλο μετατράπηκε σε αποκαϊδία.

Σε μια άλλη παραλλαγή, τον Μελέαγρο σκότωσε στη μάχη ο θεός Απόλλων.

Αρχαίοι και νέοι θεοί:

Η προσπάθεια ερμηνείας των μύθων οδήγησε τους ερευνητές σε μερικά συμπεράσματα καίρια. Η Άρτεμη έφερε το επίθετο Μελέαγρος (Μελέαγρος Άρτεμις) που σήμαινε την «αγρεύουσα τα μέλη» (αυτήν που έπαιρνε τα μέλη) των καιγόμενων σφάγιων. Με τη στάχτη από τη θυσία εγγύηση ότι έγινε η προσφορά. Και με τη ζωή του Μελέαγρου να συναρτάται με το κάψιμο του ξύλου. Και τα πουλιά που θυσιάζονταν ήταν μελεαγρίδες (οι γνωστές μας φραγκόκοτες, συγγενείς των φασιανών). Στη μυθολογία, οι Μελεαγρίδες ήταν αδελφές του Μελέαγρου που θρηνούσαν σπαραχτικά τον θάνατό του. Η θεά Άρτεμη τις λυπήθηκε και τις μεταμόρφωσε στα ομώνυμα πουλιά.

Με όλα αυτά, υποθέτουμε ότι Μελέαγρος και Λαφρία αντιστοιχούν σε ζευγάρι πανάρχαιων θεοτήτων της περιοχής. Όταν η Λαφρία, από ξεχωριστή θεά, κατέπεσε σε επώνυμο της Αρτεμης, ο Μελέαγρος δεν είχε πια θέση ως σύζυγος της θεάς που η παράδοση την ήθελε παρθένα. Οπότε ο Μελέαγρος εξέπεσε σε ήρωα, ερωτευμένο με την Αταλάντη, θνητή έκφραση της Αρτεμης.

Με όλα αυτά, εξηγούνται και τα ονόματα των προγόνων του Μελέαγρου: Ορεσθέας (ο ορεσίβιος), Φύτιος (ο σχετικός με το φύτεμα), Οινέας (ο παρασκευαστής του οίνου, κρασιού). Με τον Οινέα μετάπτωση σε ήρωα του θεού της φύσης, όταν επικράτησε η ισχυρή στην Αιτωλία λατρεία του Διόνυσου.

Ανάλογη μετάπτωση θεάς σε ηρωίδα υπάρχει και στην περίπτωση της Μάρπησας, ο μύθος της οποίας επίσης συνδέεται με την Αιτωλία. Η οποία Μάρπησσα, με τον σύντροφό της, Ίδα, αποτελεί απόηχο παλιάς θεάς που κατέπεσε σε ηρωίδα. Με τον Ίδα επίσης αρχαίο θεό που αντιστάθηκε στην έλευση του Απόλλωνα. Στον αρχαιότατο μύθο, ο Ίδας ανταγωνίστηκε τον Απόλλωνα και τον νίκησε, άσχετα με το ότι τελικά η ζωή επέβαλε τον Απόλλωνα ως θεό και τον Ίδα ως ήρωα:

Ίδας και Μάρπησσα:

Ο Ίδας και ο Λυγκέας ήταν γιοι του Αφαρέα, βασιλιά στη Δυτική Μεσσηνία. Πρέπει να ήταν δίδυμοι με πρώτο να γεννιέται τον Ίδα, ο οποίος έμελλε να διαδεχτεί τον πατέρα του. Και μάλλον πρέπει να ήταν τυπικά γιοι του Αφαρέα, ουσιαστικά του Ποσειδώνα, καθώς ο Ίδας είχε δύναμη τρομερή κι ο Λυγκέας το χάρισμα να διαπερνά με τη ματιά του οποιοδήποτε αντικείμενο και να βλέπει τι κρύβεται πίσω ή μέσα σ' αυτό. Κι οι δυο, βρέθηκαν στο κυνήγι του Καλυδώνιου Κάπρου.

Ο Εύηνος ήταν ισχυρός μονάρχης κάποιας περιοχής της Αιτωλίας, γιος του Άρη. Η ονομασία Εύηνος είναι σύνθεση των λέξεων ευ (καλώς) και ηνία (χαλινάρια). Και στ' αλήθεια ο Εύηνος ήταν ανίκητος στις αρματοδρομίες. Κι όπως κι άλλοι, είχε κι αυτός μια πανέμορφη

κόρη, τη Μάρπησσα, που έλεγε ότι θα την έδινε σύζυγο σε όποιον τον νικούσε στην αρματοδρομία. Με τιμωρία τον θάνατο για όποιον έχανε στην κούρσα.

Είτε μετέχοντας στο κυνήγι του κάπρου είτε ερωτευμένος μαζί της «από απόσταση», ο Ίδας έφτασε στην επικράτεια του Εύηνου αλλά δεν κάθισε να ασχοληθεί με τις αρματοδρομίες του. Απλά, έκλεψε την κόρη του, τη Μάρπησσα, την ανέβασε στο άρμα του το ζεμένο με φτερωτά άλογα, δώρα του πατέρα του Ποσειδώνα, κι έφυγε. Μάταια ο Εύηνος τους κυνήγησε. Έφτασε στο ποτάμι κι απελπισμένος ρίχτηκε στα ορμητικά νερά του και πνίγηκε. Κι από τότε, το ποτάμι ονομάστηκε Εύηνος.

Το ερωτευμένο ζευγάρι έφτασε στη Μεσσηνία αλλά για τον Ίδα οι περιπέτειες δεν είχαν λήξει. Μπροστά του παρουσιάστηκε ο θεός Απόλλων και, ούτε λίγο ούτε πολύ, του ζήτησε να πάρει αυτός, για λογαριασμό του, τη Μάρπησσα. Ο Ίδας είχε ένα τόξο του οποίου τα βέλη δεν λάθευαν ποτέ. Το έστρεψε εναντίον του θεού. Πρόλαβε ο Δίας κι έστειλε την Ίριδα με εντολή να σταματήσουν τον καβγά και να αφήσουν τη Μάρπησσα να διαλέξει.

Η Μάρπησσα διάλεξε τον Ίδα. Κόρη του ζευγαριού ήταν η Κλεοπάτρα που έμελλε να γίνει σύζυγος του Μελέαγρου.

Οι περιπέτειες του θρόνου:

Όταν η Αλθαία αυτοκτόνησε, ο Οινέας παντρεύτηκε την Περίβοια. Απέκτησαν γιο τον Τυδέα που κάποια στιγμή σκότωσε κατά λάθος τον Τοξέα, γιο κι αυτόν του Οινέα και της Αλθαίας κι αδελφό του Μελέαγρου. Κατά τα έθιμα της εποχής, ο Τυδέας ξενιτεύτηκε. Βρέθηκε στο Άργος, φιλοξενούμενος του εκεί βασιλιά, Άδραστου. Εκεί, ο Τυδέας γνωρίστηκε με τον Πολυνείκη, εξόριστο από τη Θήβα απ' όπου τον είχε διώξει ο αδελφός του, Ετεοκλής, προκειμένου να κρατήσει αυτός τον θρόνο.

Ο Άδραστος έγινε φίλος με τους δυο επιφανείς ξένους του και τους έδωσε γυναίκες τις κόρες του. Ο Τυδέας πήρε την Δηιπύλη. Απέκτησαν γιο τον Διομήδη. Μετά, ο Τυδέας

μετείχε στην εκστρατεία των «Επτά επί Θήβας», όπου και σκοτώθηκε μαζί με τους άλλους αρχηγούς του εγχειρήματος. Ο Διομήδης, μαζί με τον φίλο του Αλκμαίωνα (γιο του Αμφιάραου, επίσης χαμένου στην εκστρατεία της Θήβας), κίνησε να επιστρέψει στην Καλυδώνα. Εκεί, χωρίς την υποστήριξη κανενός γιου, ο Οινέας είχε ανατραπεί και είχε φυλακιστεί.

Ο Διομήδης και ο Αλκμαίων μπήκαν κρυφά στην Καλυδώνα, αιφνιδίασαν τους σφετεριστές, σκότωσαν πολλούς από αυτούς κι αποφυλάκισαν τον γέρο βασιλιά. Ο Διομήδης εγκατέστησε βασιλιά τον Ανδραίμονα, σύζυγο μιας θείας του, πήρε τον γέρο παππού του και κίνησε για το Άργος. Στον δρόμο, τους πρόλαβαν κάποιοι από τους εχθρούς τους και σκότωσαν τον Οινέα. Ο Διομήδης τον έθαψε. Στον τόπο όπου υψώθηκε ο τάφος, ιδρύθηκε η πόλη Οινόη (της Αρκαδίας).

Ο Διομήδης γύρισε κάποτε στο Άργος. Έμελλε να γίνει ήρωας ξακουστός.

Αιτωλοί και Ακαρνάνες:

Οι Αιτωλοί πρέπει να έφτασαν στην περιοχή γύρω στις αρχές της 2^{ης} π.Χ. χιλιετίας. Πρώτοι εκεί γνωστοί μας κάτοικοι ήταν οι Λέλεγες του μεσογειακού υποστρώματος, έπειτα (γύρω στα 3000 π.Χ.) οι ινδοευρωπαϊκής προέλευσης προέλληνες Αίμονες και (Πρωτο)αχαιοί (και οι δυο κλάδοι είχαν απλωθεί και στην Ακαρνανία, κατέχοντας τις όχθες του Αχελώου), οι Ύαντες και, τέλος, οι Ίωνες. Δέχτηκαν επιδράσεις του μυκηναϊκού πολιτισμού κι αναφέρονται στην Ιλιάδα να κατέχουν τις πόλεις Καλυδώνα, Πλευρώνα, Πυλήνη, Χαλκίδα (Αιτωλίας) και Ώλενο. Στα τέλη της 2^{ης}

π.Χ. χιλιετίας, οι Αιτωλοί μετείχαν στην Κάθοδο των Ηρακλειδών υπό τον Όξυλο (οδηγό στην εκστρατεία) και κατέκτησαν την Ηλεία, με την οποία τους συνέδεαν άρρηκτοι δεσμοί.

Οι δυτικοί γείτονές των Αιτωλών, οι Ακαρνάνες, δεν αναφέρονται στην Ιλιάδα. Στην Οδύσσεια, τμήματα της Ακαρνανίας αναφέρονται ως μέρη του κράτους του Οδυσσέα, με το Δουλίχιο μια από τις εκεί πόλεις. Στην ίδια την Οδύσσεια αναφέρονται και οι Τάφιοι που κατοικούσαν στο σημερινό Μεγανήσι και ήταν φοβεροί πειρατές, ενώ ο Ησίοδος μιλά για

τους Τηλεβόες στα νότια της Ακαρνανίας. Τηλεβόες και Τάφιοι κάπου ταυτίζονται.

Στα ιστορικά χρόνια, Αιτωλία και Ακαρνανία ήταν ανάμεσα στις πιο καθυστερημένες περιοχές της Ελλάδας. Έγιναν οι τόποι όπου οι Κορίνθιοι έκτισαν τις αποικίες τους ως σταθμούς στους πλόες τους προς τη Δύση: Στην περιοχή της Αιτωλίας, την Χαλκίδα (μετά το Μολύκρειον που βρισκόταν στη Λοκρίδα). Στην Ακαρνανία, από την εποχή γύρω στα 700 π.Χ., οι Κορίνθιοι εγκαταστάθηκαν στην ήδη υπάρχουσα πόλη Οινιάδες κι, έπειτα από ένα αιώνα, έκτισαν τη Λευκάδα, το Ανακτόριο και την Αμβρακία.

Καθώς οι Κορίνθιοι άποικοι στέκονταν εμπόδιο στους ντόπιους, οι Ακαρνάνες συμμάχησαν με τους Αθηναίους. Στα πρώτα χρόνια του Πελοποννησιακού πολέμου αγωνίζονταν να διατηρήσουν το «Κοινό των Ακαρνάνων» κι έδωσαν αρκετές μάχες με σύμμαχο την Αθήνα. Μετά, ουσιαστικά, απείχαν από κάθε πολεμική πράξη, αν και η πόλη Οινιάδες πέρασε στα χέρια τους κι έγινε ουσιαστικά ορμητήριο των Αθηναίων. Οι γείτονές τους, Αιτωλοί, βρέθηκαν αντίπαλοι της Αθήνας αλλά και αυτοί, ουσιαστικά, τον περισσότερο καιρό έμειναν μακριά από τις συγκρούσεις.

Το «Κοινό των Ακαρνάνων» διασπάστηκε στις αρχές του 4^{ου} π.Χ. αιώνα με τις πιο πολλές πόλεις να είναι σύμμαχοι της Αθήνας αλλά και μερικές εναντίον της. Η πολιτική του βασιλιά των Μακεδόνων, Φίλιππου Β', που ενίσχυε τις επεκτατικές προς τα νότια προθέσεις των Μολοσσών της Ηπείρου έστειλε τους Ακαρνάνες στο αντιμακεδονικό στρατόπεδο. Έχασαν στη μάχη της Χαιρώνειας (338 π.Χ.), μαζί με τους υπόλοιπους συμμάχους τους. Η άνοδος των φιλομακεδονικών κομμάτων έφερε τις πόλεις στο πλευρό της Μακεδονίας, ενώ, αντίθετα, οι Αιτωλοί που από εκείνο τον καιρό άρχισαν να αποκτούν μεγάλη δύναμη, αμφισβητούσαν την μακεδονική κυριαρχία. Στα χρόνια της εκστρατείας του Μεγάλου Αλεξάνδρου στην Ασία, οι Αιτωλοί κυριεύσαν την πόλη Οινιάδες.

Ακολούθησε περίοδος συγκρούσεων αλλά και ειρήνης και «ισοπολιτείας» των Ακαρνάνων με τους Αιτωλούς που όμως, γύρω στα 250 π.Χ., συμφώνησαν με τον Αλέξανδρο (γιο του Πύρρου) της Ηπείρου, κατέλαβαν την Ακαρνανία και τη μοιράστηκαν μεταξύ τους. Η Ακαρνανία έμελλε να ελευθερωθεί όταν άρχισαν οι συγκρούσεις του Φιλίππου Ε' με τους Αιτωλούς. Γύρω στα 230 π.Χ., ξαναστήθηκε το «Κοινό των Ακαρνάνων». Η πόλη Οινιάδες τους επιστράφηκε, όταν κυριεύτηκε από τους Μακεδόνες (ανάμεσα στα 221 και 218 π.Χ.). Στα 197 π.Χ., η Ακαρνανία υπέκυψε στους Ρωμαίους. Στο εξής, είχε κοινή με την Αιτωλία τύχη.

Η Αιτωλική Συμπολιτεία:

Η αρχή του Κοινού των Αιτωλών χάνεται στα βάθη του χρόνου. Τις αποφάσεις έπαιρνε μια συνέλευση με ψήφους όχι κατά πόλεις αλλά κατά άτομα: Δεν υπήρχαν εκπρόσωποι πόλεων ή ομάδων ή φυλών αλλά άτομα με ανεξάρτητη καθένα ψήφο. Το Κοινό διοικούσε ένα είδος «κεντρικής κυβέρνησης» που είχε την εξουσία να κινητοποιεί στρατό. Και οι Αιτωλοί συνήθως βρισκόνταν σε πόλεμο.

Το κεντρικό τμήμα της περιοχής αποτελούσε την Αρχαία Αιτωλία και το βόρειο και ορεινό την Επίκτητη. Λοκροί και Κορίνθιοι άποικοι κατείχαν τα παράλια. Οι Ακαρνάνες από τα δυτικά, οι Αγραιίοι από τα βόρεια, οι Λοκροί και οι Κορίνθιοι άποικοι αποτελούσαν για τους Αιτωλούς διαρκή απειλή. Οι ίδιοι οι Αιτωλοί, ακόμα και στα χρόνια του Θουκυδίδη (470 – 395 π.Χ.) ήταν στο μεγαλύτερο μέρος απολίτιστοι, κατοικούσαν σε ανοχύρωτους οικισμούς, έτρωγαν ωμό κρέας και οπλοφορούσαν στην καθημερινή τους ζωή.

Η περιοχή αγκάλιασε τον πολιτισμό τελευταία από τις λοιπές της Ελλάδας. Όμως, στα 318 π.Χ., το Κοινό μετατράπηκε σε ομοσπονδιακό κράτος, την Αιτωλική Συμπολιτεία. Απέκτησε άρχοντα που εξέλεγε η συνέλευση των πολιτών με ετήσια θητεία, στρατηγό στον πόλεμο και δημιουργήσε γερουσία (των «αποκλήτων»). Κυρίαρχο όργανο ήταν η γενική συνέλευση.

Στη Συμπολιτεία ανήκαν οι πόλεις της ευρύτερης περιοχής της Αιτωλίας που εντάσσονταν είτε εθελοντικά είτε όχι. Στην δεύτερη κατηγορία ανήκαν και οι Δελφοί. Η εκεί κυριαρχία τους, έκανε τους Αιτωλούς να αποκαλούνται από τους λοιπούς Έλληνες ιερόσυλοι.

Άλλες πόλεις είχαν καθεστώς ισοπολιτείας και άλλες ήταν απλά σύμμαχοι. Οι Αιτωλοί, αν και όψιμοι στην διπλωματία, αποδείχτηκαν ικανοί χειριστές της. Και τη ρετσινιά της ιεροσυλίας την αποτίναξαν γρήγορα:

Στα 279/8 π.Χ., Γαλάτες εισβολείς λεηλατούσαν τη χώρα. Από τη Θεσσαλία, πέρασαν νότια, διάβηκαν τον Σπερχειό και σκάλωσαν στις Θερμοπύλες: 30.000 Έλληνες τους

περίμεναν εκεί, Αιτωλοί οι μισοί περίπου. Κάποια σώματα Γαλατών στράφηκαν δυτικά και κατέληξαν στην Αιτωλία, όπου κυρίευσαν μια πόλη. Οι Αιτωλοί τους κυνήγησαν, τους πρόλαβαν και τους αποδεκάτισαν. Τον ίδιο καιρό, οι λοιποί Γαλάτες κινήθηκαν εναντίον των Δελφών χωρισμένοι σε δυο φάλαγγες. Οι Αιτωλοί έπεσαν πάνω στη μια φάλαγγα και την κατέστρεψαν σε τέτοιο βαθμό ώστε και η άλλη άρχισε να υποχωρεί. Οι Αιτωλοί συνέχισαν την επίθεση μαζί με τους λοιπούς Έλληνες. Οι Γαλάτες εξολοθρεύτηκαν. Πολύ λίγοι μπόρεσαν να επιστρέψουν στις βάσεις τους, πέρα από τον Δούναβη.

Οι ελληνικές πόλεις αναγνώρισαν την καθοριστική συμβολή των Αιτωλών στη σωτηρία των Δελφών, τους έδωσαν 14 ψήφους στην Αμφικτιονία και τους ανέθεσαν την προεδρία της οργάνωσης εορτών ειδικά για την περίπτωση: Ονομάστηκαν Σωτήρια.

Η Αιτωλική Συμπολιτεία έγινε η πιο ισχυρή δύναμη της Ελλάδας. Στις επόμενες δεκαετίες (ως τα 245 π.Χ.) η επικράτειά της διπλασιάστηκε. Από τότε ξεκίνησε και ο ανταγωνισμός της με την Αχαϊκή Συμπολιτεία. Η αντιπαλότητα έφερε την εμπλοκή των Μακεδόνων και των Ρωμαίων. Η Αιτωλική Συμπολιτεία διαλύθηκε ταυτόχρονα με την Αχαϊκή στα 146 π.Χ., χρονιά που οι Ρωμαίοι έθεταν κάτω από την κατοχή τους ολόκληρη την Ελλάδα.

Φτώχεια και περιπέτειες:

Στα χρόνια των Ρωμαίων, το Κοινό των Αιτωλών και το Κοινό των Ακαρνάνων αναβίωσαν ως διοικητικά όργανα. Οι περιοχές όμως εγκαταλείφθηκαν. Τα κτήματα πέρασαν σε χέρια φιλικών προς τους Ρωμαίους μεγαλογαιοκτημόνων. Όταν γύρω στα 30 π.Χ., δημιουργήθηκε η Νικόπολη, οι αιτωλοακαρνανικές πόλεις ερήμωσαν. Από το 20 π.Χ., η Αιτωλία και η Ακαρνανία έγιναν τμήματα της ρωμαϊκής επαρχίας της Αχαΐας. Στο εξής, μόνο κάποια διάσπαρτα πλουσιόσπιτα υπήρχαν ως εξοχικές κατοικίες. Οι βαρβαρικές επιδρομές Γότθων (γύρω στα 267 μ.Χ.) και Βησιγότθων (τέλη 4^{ου} αιώνα) τις απάλειψαν κι αυτές. Από τον 5^ο αιώνα, άρχισε να αναδύεται η Ναύπακτος. Καταστράφηκε από σεισμό στα χρόνια του Ιουστινιανού (527 – 565) αλλά ξανακτίστηκε.

Μια επανάσταση των Αιτωλών, στα 726, εναντίον του εικονομάχου αυτοκράτορα Λέοντα Γ' του Ίσαυρου, πνίγηκε στο αίμα, ενώ η πανούκλα θέρισε τους λιγιστούς κατοίκους στα

χρόνια 747 και 748. Ακολούθησαν τρομεροί σεισμοί και, στα τέλη του αιώνα, επιδρομές Σλάβων. Ο 8^{ος} και οι αρχές του 9^{ου} αιώνα πέρασαν με επιδρομές Σαρακηνών, για να τους διαδεχτούν οι Βούλγαροι κι έπειτα οι Νορμανδοί. Μεσολάβησε μισός αιώνας ησυχίας ώσπου, στα 1204, η πτώση της Κωνσταντινούπολης στους Φράγκους είχε επιπτώσεις και στην περιοχή. Αιτωλία και Ακαρνανία κατακυρώθηκαν στους Βενετσιάνους αλλά έγιναν τμήματα του δεσποτάτου της Ηπείρου με αρχική πρωτεύουσα τη Ναύπακτο. Είναι η εποχή της διείσδυσης Αλβανών στην περιοχή, ενώ τότε πρέπει να κτίστηκε και το Αγγελόκαστρο, φρούριο που πήρε το όνομά του από την επωνυμία Άγγελοι των δεσποτών της Ηπείρου.

Το δεσποτάτο της Ηπείρου καταλύθηκε στα 1339 από τον Βυζαντινό αυτοκράτορα Ανδρόνικο Γ' Παλαιολόγο. Η Αιτωλοακαρνανία πέρασε στα εδάφη της τότε αυτοκρατορίας. Σχεδόν αμέσως, προσαρτήθηκε στο σερβικό κράτος του Στέφανου Ντουσάν που όρισε εκεί διοικητή τον αδελφό του, Ούρεση. Οι διαρκείς πόλεμοι και το άγονο του τόπου έκαναν την περιοχή να μαστιζείται από πείνα. Οι Σέρβοι εκδιώχτηκαν. Ήρθαν οι Αλβανοί. Ο Αλβανός κυρίαρχος, Πέτρος Μπούας, κι ο γιος του, Μπούας Σπάτας, είχαν έδρα της επικράτειας και ορμητήριο το Αγγελόκαστρο, ενώ αναφέρεται και δράση του επίσης Αλβανού, Λιόσια. Ο Σπάτας πέθανε το 1400 και η επικράτειά του μοιράστηκε στα δύο: Την Αιτωλία πήρε ο γιος του, Παύλος Μπούας Σπάτας, και την Ακαρνανία ο αδελφός του νεκρού, Μαυρίκιος Μπούας Σγούρος.

Ο Κάρολος Τόκκος από την Κεφαλονιά πήρε την Αιτωλία και την Ακαρνανία. Πούλησε τη Ναύπακτο στους Βενετσιάνους και κράτησε τα υπόλοιπα. Πέθανε στα 1430. Τα φέουδά του κληρονόμησαν οι τρεις νόθοι γιοι του. Στα 1449, η Άρτα κυριεύτηκε από τους Τούρκους που σύντομα άρχισαν να βάζουν πόδι και στην Αιτωλοακαρνανία. Στα 1450, μόνο η Ναύπακτος αντιστεκόταν. Έπεσε κι αυτή στα 1499.

Η ναυμαχία της Ναυπάκτου:

Η Ναύπακτος έγινε κέντρο της επίσημης οθωμανικής πειρατείας, καθώς ο Τουργκούτ Ρέις σχημάτισε πειρατικό στόλο από τα υπολείμματα του νεκρού (από το 1556) πια περιβόητου πειρατή Χαϊρεντίν Μπαρμπαρόσα και κούρσευε όποιο πλοίο τολμούσε να διασχίσει τον Κορινθιακό κόλπο, επεκτείνοντας τη δράση του και ως το Ιόνιο και τα εκεί νησιά.

Ο σουλτάνος Σελίμ Β' (1566 – 1574) συνέχιζε τις κατακτήσεις των προκατόχων του. Στα 1570, πήρε την Κύπρο, προχώρησε σε σφαγές εκεί ιπποτών και απείλησε την Κρήτη. Ο πάπας Πίος Ε' ήταν αυτός που ενοχλήθηκε από τις σφαγές αλλά κυρίως θορυβήθηκε από τις τουρκικές κατακτήσεις. Έτσι, που πήγαιναν τα πράγματα, σε λίγο, ολόκληρος ο κόσμος θ' ανήκε στους σουλτάνους.

Επεισε τη Βενετία, τους Ιωαννίτες ιππότες της Μάλτας και την Ισπανία που εξελισσόταν

σε νέα δύναμη, να συμπήξουν ιερή συμμαχία κατά των απίστων. Αρχηγός του χριστιανικού στόλου τοποθετήθηκε ο δον Ζουάν ο Αυστριακός (1547-1578), γιος του Καρόλου Ε' της Γερμανίας. Οι δυο αρμάδες συναντήθηκαν τυχαία στην έξοδο του Κορινθιακού κόλπου που τότε λεγόταν κόλπος της Ναυπάκτου.

Η ναυμαχία άρχισε φοβερή, στις 7 Οκτωβρίου του 1571. Όταν τελείωσε, διακόσια τουρκικά πλοία βρισκόνταν στο βυθό. Η καταστροφή ήταν ολοκληρωτική για τον Σελίμ. Η τουρκική επέκταση προς τη Δύση σταμάτησε οριστικά και τα σχέδια κατά της Κρήτης αναβλήθηκαν για έναν αιώνα. Οι Τούρκοι θα την έπαιρναν, το 1669.

Αρματολοί και Κλέφτες:

Ο πόλεμος της χριστιανικής συμμαχίας εναντίον του σουλτάνου Σελίμ συνεχίστηκε για δυο ακόμα χρόνια. Στην Αιτωλοακαρνανία στριμώνχονταν τότε οθωμανικά στρατεύματα που χρησίμευαν για την άμυνα και τις αντεπιθέσεις του σουλτάνου στα γειτονικά νησιά που κατείχαν οι Βενετσιάνοι. Τα χωριά στέναζαν από τις αυθαιρεσίες και τις αγγαρείες. Λίγο λίγο, οι κάτοικοι εγκατέλειπαν τους πεδινούς οικισμούς κι αποσύρονταν στα βουνά. Στον Ζυγό, κυρίως. Στα 1585, επαναστάτησαν.

Η επανάσταση επεκτάθηκε στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία αλλά πνίγηκε στο αίμα καθώς τα οθωμανικά στρατεύματα κινήθηκαν έγκαιρα εναντίον της. Από τότε αναφέρεται το όνομα Θεόδωρος Γρίβας (ένας από τους αρχηγούς). Μετά την καταστολή, οι Τούρκοι

αντικατέστησαν τους επικεφαλής στα αρματολίκια. Οι πρώην, έφυγαν στα βουνά ή στα νησιά του Ιονίου. Το αρματολίκι του Θεόδωρου Γρίβα δόθηκε στον Βαλτινό Τρουμπούκη. Στα 1614, ο Σίμος Γρίβας, γιος του νεκρού πια Θεόδωρου, μάζεψε Σουλιώτες κι επέπεσε στις δυνάμεις του Τρουμπούκη. Με τη βία, πήρε για λογαριασμό του το άλλοτε αρματολίκι του πατέρα του. Αργά αλλά σταθερά, ξεκίνησε η εποχή με τους αρματολούς που γίνονταν Κλέφτες και τους Κλέφτες που γίνονταν αρματολοί.

Μια ακόμα επανάσταση (1684 – 1694) ξέσπασε με υποκίνηση των Βενετσιάνων, την εποχή που ο Φραγκίσκος Μοροζίνι πολιορκούσε και προσπαθούσε να πάρει τη Ναύπακτο. Η συνθήκη του Κάρλοβιτς (1699) έδωσε τέλος σ' εκείνον τον πόλεμο (οι Βενετσιάνοι πήραν την Πελοπόννησο) χωρίς να έχει κάποιες επιπτώσεις στην Αιτωλοακαρνανία. Στα 1710, οι κάτοικοι ξεσηκώθηκαν πάλι, αυτή τη φορά εξαιτίας της φορολογίας. Ένας από τους Σπαχήδες φοροεισπράκτορες σκοτώθηκε, ενώ οι επαναστάτες οχυρώθηκαν στα χωριά τους. Για να αποφύγουν τα χειρότερα, οι Τούρκοι «έδωσαν τόπο στην οργή» κι άφησαν ατιμώρητους τους «πρωταίτιους». Ο φόνος θεωρήθηκε «ατύχημα».

Στο ίδιο διάστημα, οι αρματολοί είχαν τόσο πολύ πληθύνει και ήσαν τόσο πολύ απαραίτητοι στους δερβέναγες (επόπτες των διαβάσεων), ώστε οι μισοί ένοπλοι της Αιτωλοακαρνανίας είχαν γίνει έμμισθοι υπάλληλοι της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Οι άλλοι μισοί ήταν Κλέφτες που ζούσαν από τις ληστείες πλουσίων Οθωμανών, κάποτε και χριστιανών.

Το κλέφτικο τραγούδι «Του Κίτσου», κοινό σε πολλά μέρη της Ελλάδας, πρωτοπλάστηκε για τον ομώνυμο κλέφτη του Βάλτου και του Ξηρόμερου της Ακαρνανίας. Το τραγούδι μιλά για τον θάνατό του στην κρεμάλα αλλά υπάρχουν παραλλαγές που τον θέλουν να έπεσε σε τουρκική ενέδρα, γυρνώντας από μάχη με τους Οθωμανούς, στην οποία σκοτώθηκαν ο αδελφός του και πέντε ακόμα Έλληνες. Λέει «Του Κίτσου» το τραγούδι:

«Του Κίτσου η μάνα κάθουνταν 'ς την άκρη 'ς το ποτάμι,

με το ποτάμι μάλωνε και το πετροβολούσε.

“Ποτάμι για λιγότεψε, ποτάμι γύρνα πίσω,

για να περάσω αντίπερα 'ς τα κλέφτικα λημέρια,

πόχουν οι κλέφτες σύνοδο κι όλοι οι καπεταναίοι”.

Τον Κίτσο τονε πιάσανε και παν να τον κρεμάσουν,

χίλιοι των παν’ από μπροστά και δυο χιλιάδες πίσω,

κι ολοξοπίσω πήγαινε νη δόλια του η μανούλα.

“Κίτσο μου, πού είναι τ’ άρματα, πού τα 'χεις τα τσαπράζια,

τις πέντε αράδαις τα κουμπιά τα φλωροκαπνισμένα;”.

“Μάνα λωλή, μάνα τρελή, μάνα ξεμυαλισμένη,

μάνα δεν κλαις τα νιάτα μου, δεν κλαις τη λεβεντιά μου,

μον’ κλαις τ’ άρημα τ’ άρματα, τ’ άρημα τα τσαπράζια;”».

Στα μέσα του ΙΗ' αιώνα, αναδείχτηκε η μορφή του πρωτοκλέφτη αλλά κι αρματολού Γιάννη Μπουκουβάλα ως προστάτη των Ελλήνων της Ακαρνανίας και των Αγράφων, κυρίως από τις αυθαιρεσίες των Αλβανών της φάρας των Μετσιοχουσατών ή Μουσουχουσαίων, εξέχουσα μορφή των οποίων έμελλε να γίνει ο αρχικά ληστής Αλή πασάς. Οι ληστές αυτοί έκαναν επιδρομές από το Τεπελένι ως τη Στερεά Ελλάδα. Οι Μπουκουβαλαίοι συγκρούστηκαν μαζί τους αρκετές φορές, νικηφόρα. Το δημοτικό τραγούδι διέσωσε μια από

τις μάχες αυτές:

«Τι να ναι ο αχός που γίνεται κ' η ταραχή η μεγάλη,

’ς τη μέση ’ς το Κεράσοβο και ’ς τη μεγάλη χώρα;

Ο Μπουκουβάλας πολεμά με τους Μουσουχουσαίους.

Πέφτουν τα βόλια σα βροχή και τα βουνά βογγάνε

κι ένα πουλάκι φώναξε ναπό ψηλό κλαράκι:

“Πάψε Γιάννη μ’ τον πόλεμο, πάψε και το τουφέκι,

να κατακάτσει ο κουρνιαχτός, να σηκωθεί η αντάρα,

να μετρηθή κ’ η κλεφτουριά, να μετρηθή τ’ ασκέρι”.

Μετριούνται οι Τούρκοι τρεις φορές και λείπουν πεντακόσιοι,

Μετριούνται τα κλεφτόπουλα και λείπουν τρεις λεβένταις».

Αρματολοί και Κλέφτες ενώθηκαν στα 1770, όταν στην Πελοπόννησο ξέσπασε η επανάσταση των Ορλόφ. Μπουκουβάλας, Χρίστος Γρίβας, Σταθάς Γεροδήμος,

επαναστάτησαν την Αιτωλοακαρνανία. Στο Αγγελόκαστρο δρούσε ο Λαχούρης. Ο Παναγιώτης Παλαμάς στο Μεσολόγγι.

Η τοποθεσία «Των Γριβαίων τα κόκαλα», κοντά στο Αγγελόκαστρο, θυμίζει τη θυσία του Χρίστου Γρίβα και των δικών του που έπεσαν εκεί στη μάταιη και προδομένη επανάσταση. Όσοι γλίτωσαν το τουρκικό μαχαίρι, κατέφυγαν στο Αιτωλικό.

Η μοίρα του Αιτωλικού:

Πεντακόσια μέτρα μήκος και τετρακόσια πλάτος έχει όλα κι όλα το νησάκι, Αιτωλικό, μέσα στη λιμνοθάλασσα του Μεσολογγίου, στα ΒΔ της ιερής πόλης. Μια πέτρινη γέφυρα με τόξα, μήκους τριακοσίων μέτρων, το συνδέει με την ξηρά. Είναι ένδοξη πόλη ναυτικών, της οποίας το όνομα υπέστη πολλές περιπέτειες. Αιτωλικό την είπαν μετά την επανάσταση, θέλοντας να εξωραΐσουν την ονομασία Αντελικό, με την οποία την ήξεραν οι εκεί κάτοικοι.

Ο από την Ισπανία εβραϊός ραβίνος περιηγητής του ΙΒ' αιώνα, Βενιαμίν, αναφέρει την τοποθεσία «Νατόλικο», ίσως από παραφθορά της λέξης Ανατολικό. Νωρίτερα, η θέση αυτή δεν αναφέρεται. Πρέπει να κατοικήθηκε γύρω στα μέσα του ΙΖ' αιώνα με εκεί μεταφορά των κατοίκων από την απέναντι ξηρά. Στα τέλη του αιώνα αυτού, ευημερούσε. Σε έγγραφο του 1764, αναφέρεται ότι διέθετε στόλο 26 πλοίων. Στα ορλοφικά, στο Αιτωλικό κατέφυγαν όσοι σώθηκαν στις μάχες με τους Τούρκους. Οι Τουρκαλβανοί του Μουσλίμ Αχμέτ Μπέη έπεσαν στην πόλη και την ισοπέδωσαν. Τα πλοία των κατοίκων του Αιτωλικού πυρπολήθηκαν. Στη συνέχεια και για μισό αιώνα, το Αιτωλικό πέρασε στην άγρια εξουσία του Αλή πασά (ως διοικητή Ασφαλείας αρχικά, πασά των Ιωαννίνων έπειτα).

Όταν τον Μάιο του 1821 φάνηκε υδραϊκος στόλος στην είσοδο του Κορινθιακού, Αιτωλικό και Μεσολόγγι επαναστάτησαν ταυτόχρονα. Ήταν τότε που από τους Έλληνες πολιορκήθηκε και η Ναύπακτος, χωρίς επιτυχία. Αντίθετα, οι Τούρκοι μπόρεσαν να αιχμαλωτίσουν τον Παξινό πυρπολητή, Γεώργιο Ανεμογιάννη: Τον έψησαν ζωντανό.

Το Αιτωλικό πολιορκήθηκε στα 1823, ταυτόχρονα με την πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου, αλλά αντιστάθηκε σθεναρά και νικηφόρα. Στα 1824, στο Αιτωλικό εγκαταστάθηκε ο Γεώργιος Καραϊσκάκης και το μετέτρεψε σε έδρα του. Μαινόταν ο εμφύλιος πόλεμος και ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος έστησε στρατοδικείο εναντίον του. Ο Καραϊσκάκης καταδικάστηκε να φύγει από την περιοχή. Περίπου τον ίδιο καιρό, στο γειτονικό Μεσολόγγι, πέθανε ο λόρδος Μπάιρον. Μεσολάβησαν και άλλα δεινά με αποτέλεσμα το Αιτωλικό να μείνει χωρίς πολεμιστές.

Πολιορκήθηκε πάλι από τους Τούρκους, στα 1825, και πάλι ταυτόχρονα με το Μεσολόγγι. Οι κάτοικοί του αντιστάθηκαν επί ένα ολόκληρο χρόνο και βοήθησαν τους Μεσολογγίτες στην άμυνά τους. Τον Μάρτιο του 1826, παραδόθηκαν. Δυο χρόνια αργότερα, την πόλη δοκίμασε να πάρει από τους Τούρκους ο Φραγκίσκος Άστιγξ (Μάιος του 1828) αλλά αποχώρησε όταν τραυματίστηκε. Πέθανε στη Ζάκυνθο όπου μεταφέρθηκε.

Το Αιτωλικό αποδόθηκε στο ελληνικό κράτος στις 2 Μαΐου 1829.

Η πρώ τη πολιορκία και ο Καραϊσκάκης:

Νοέμβριο του 1822 αποφάσισαν για πρώτη φορά οι πασάδες Ομέρ Βρυώνης και Μεχμέτ Ρεσίτ Κιουταχής να πάρουν το Μεσολόγγι. Δεν μπόρεσαν. Η τελική τους επίθεση έγινε ανήμερα Χριστούγεννα, καθώς πίστευαν ότι θα πιάσουν τους Έλληνες στον ύπνο. Λάθεψαν. Οι πολιορκημένοι τους περίμεναν και τους τσάκισαν.

Στις 31 Δεκεμβρίου, οι Τούρκοι έλυσαν την πολιορκία κι αποσύρθηκαν στο Αγρίνιο έχοντας ξεμείνει από τροφές και πολεμοφόδια. Ο φουσκωμένος Αχελώος τους εμπόδιζε να περάσουν στην Ήπειρο. Έστειλαν ένα σώμα από 3.000 Τουρκαλβανούς να σκαρφαλώσουν στα Άγραφα για να πάνε στην Πρέβεζα για προμήθειες.

Καπετάνιος στο αρματολίκι των Αγράφων ήταν ο Γεώργιος Καραϊσκάκης. Είχε πέσει στη δυσμένεια του πολιτικού ηγέτη στη Δυτική Στερεά Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου και

κρατούσε το πόστο του προσποιούμενος υποταγή στους Τούρκους, που, με τη σειρά τους, έκαναν πως τον πίστευαν. Η συμφωνία έλεγε πως Τούρκος δε θα πατούσε στο αρματολίκι του.

Όταν έμαθε πως οι Τουρκαλβανοί ανέβαιναν στα Άγραφα, παρέταξε τους δικούς του μπροστά σε μια σπηλιά, στην περιοχή Σοβολάκο, στη θέση Κορομηλιά, κοντά στον Αϊ Βλάση. Οι Τουρκαλβανοί του ζήτησαν να περάσουν. Ο Καραϊσκάκης αρνήθηκε. Τους είπε ότι παραβιάζουν τη συμφωνία και άρα έπρεπε να τους θεωρεί ληστές. Οι Τουρκαλβανοί έκαναν γιουρούσι κι έσπασαν τις άκρες των Ελλήνων, που υποχώρησαν στη σπηλιά. Η ελληνική αντεπίθεση τους έριξε πίσω.

Το αδιέξοδο λύθηκε με όλους τους κανόνες εκείνου του καιρού που προέβλεπαν μονομαχία των αρχηγών. Ο Καραϊσκάκης δε δυσκολεύτηκε να σκοτώσει τον αντίπαλό του, Ισμαήλ Χατζημπέη. Και οι αρματολοί του ξέκαναν άλλους διακόσιους που θέλησαν να παρασπονθήσουν. Οι υπόλοιποι γύρισαν στο Αγρίνιο. Ήταν 15 Ιανουαρίου του 1823 και, για τον Γεώργιο Καραϊσκάκη, ήταν η πρώτη μάχη που έδωσε για την επανάσταση.

Οι Τουρκαλβανοί πέρασαν τον Αχελώο, στις 28 Ιανουαρίου, χάνοντας πεντακόσιους άντρες που πνίγηκαν στα φουσκωμένα νερά. Την άνοιξη, ο Καραϊσκάκης αρνήθηκε να προσκυνήσει. Το καλοκαίρι, έγινε στρατηγός της επανάστασης. Ο πασάς, όμως, προετοιμαζόταν για έναν ακόμα γύρο.

Ο θάνατος του λόρδου Μπάιρον:

Ο εμφύλιος πόλεμος δεν ήταν το μόνο πλήγμα κατά της ελληνικής επανάστασης. Τον ίδιο καιρό, απογοητευμένος από την αδελφοκτόνο διαμάχη, με την υγεία του ταλαιπωρημένη, ο λόρδος Μπάιρον πέθανε στο Μεσολόγγι. Από το νησί του, ο Διονύσιος Σολωμός έγραψε:

«Λευτεριά, για λίγο πάψε

να χτυπάς με το σπαθί

κι έλα σίμωσε και κλάψε

εις του Μπάιρον το κορμί».

Παγωμένη η μαχόμενη Ελλάδα έπνιγε τον λυγμό της και βυθιζόταν σε βαθιά περισυλλογή. Το λιτό επίγραμμα του Διονυσίου Σολωμού συνόδευε το ταξίδι του φιλέλληνα λόρδου στην τελευταία του κατοικία. Ήταν 19 με το νέο, 7 Απριλίου του 1824, με το παλιό ημερολόγιο. Κι ο ποιητής μόλις είχε κλείσει τα 36 του, ωραίος ακόμα και στον θάνατο.

Ο Τζορτζ Γκόρντον Νόελ λόρδος του Μπάιρον ή, για τους Έλληνες, ο λόρδος Βύρων γεννήθηκε στο Λονδίνο, στις 22 Ιανουαρίου του 1788. Είχε λυμένα τα οικονομικά του προβλήματα κι, από μικρός, ασχολήθηκε με την ποίηση. Πέρασε τα νεανικά του χρόνια γλεντώντας, ταξιδεύοντας, σαρκάζοντας τον υποκριτικό πουριτανισμό των Άγγλων και υμνώντας τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό.

Οι οικογενειακοί καυγάδες, μέσα στους οποίους μεγάλωσε, μάλλον δεν τον άγγιξαν. Αυτός είχε γεννηθεί για τη ζωή και τον έρωτα κι ο πατρικός του πύργος δεν τον χωρούσε. Συνδέθηκε ταυτόχρονα με τις ξάδερφές του Μαίρη Νταφ και Μαίρη Τσόγουορθ και κατάφερε να τις αγαπήσει παράφορα και τις δύο. Ήταν 18 χρόνων, όταν τον έγγραφαν στο Κέιμπριτζ για να αποφύγουν μεγαλύτερο οικογενειακό σκάνδαλο.

Αποδείχθηκε ένας από τους πιο αμελείς φοιτητές που πέρασαν ποτέ από το ένδοξο πανεπιστήμιο. Εξελίχθηκε σε δεινό κολυμβητή, λάτρη της γυμναστικής και μεγάλο εραστή, καθώς η φυσική του ομορφιά ταίριαζε γάντι με τον ανυπότακτο χαρακτήρα του και την αγάπη για την περιπέτεια. Παρά το γεγονός ότι ήταν κουτσός στο δεξί του πόδι.

Και βέβαια, του άρεσε να γράφει ποιήματα. Το πρώτο του («Ωρες σχόλης») η κριτική το κατακεραύνωσε. Ο Μπάιρον θύμωσε, τύπωσε ένα υβριστικό λίβελο εναντίον των κριτικών κι

έφυγε από την Αγγλία.

Ήταν εικοσιενός χρόνων, το 1809, όταν έκανε το μεγάλο ταξίδι. Ξεκίνησε από την Πορτογαλία, γύρισε την Ισπανία, γνώρισε τη Μάλτα, πέρασε στην Ιταλία κι από εκεί στην Πάτρα, ανέβηκε στο Τεπελένι όπου φιλοξενήθηκε για λίγο στην αυλή του Αλή πασά. Συνεχίζοντας την περιπλάνησή του, πέρασε από την Αθήνα, όπου τον φιλοξένησε ο πρόξενος της Αγγλίας Μακρής, ερωτεύτηκε την κόρη του, την μόλις 13 χρόνων Τερέζα Μακρή και της χάρισε το μετέπειτα πασίγνωστο ποίημά του «Η κόρη των Αθηνών».

Έχοντας διαβάσει το κατόρθωμα του Λεάνδρου, που κάθε νύχτα ξεκινούσε από την Άβυδο και περνούσε τον Ελλήσποντο κολυμπώντας για να συναντήσει την αγαπημένη του Ηρώ (ιέρεια στο ναό της Άρτεμης), θέλησε να κάνει το ίδιο. Η ιστορία ήταν πανάρχαια αλλά επιζούσε, καθώς είχε τραγική κατάληξη: Κάποια νύχτα, ο Λεάνδρος παρασύρθηκε από το ρεύμα και πνίγηκε. Άδικα ξενύχτησε να τον περιμένει η Ηρώ. Το ξημέρωμα, είδε το πτώμα του που το κύμα είχε ξεβράσει στα βράχια. Τρελάθηκε, ρίχτηκε στη θάλασσα και πνίγηκε κι αυτή.

Αν και κουτσός, ο Μπαίρον πέρασε τον Ελλήσποντο κολυμπώντας κι, έπειτα, συνέθεσε το επίσης πασίγνωστο ποίημα «Η νύφη της Αβύδου».

Επιστρέφοντας στην Αγγλία, ο Μπαίρον τύπωσε το πρώτο μέρος του ποιητικού του έργου «Τσάιλντ Χάρολντ», που χαιρετίστηκε από το κοινό. Παντρεύτηκε την Άννα Ισαβέλλα Μιλβέικ αλλά ο γάμος κατέληξε σε αποτυχία. Ο Μπαίρον έφυγε στο Βέλγιο όπου γνωρίστηκε κι έγινε στενός φίλος με τον ποιητή Πέρσι Μπις Σέλεϊ (1792 - 1828). Οι δυο φίλοι έζησαν μαζί τρελές περιπέτειες και τελικά πήγαν στην Ιταλία, μπερδεύτηκαν στη μυστική οργάνωση των καρμπονάριων και γνωρίστηκαν στην Πίζα με τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο. Ο Σέλεϊ έγραψε τότε το περίφημο λυρικό δράμα «Ελλάς», ενώ ο Μπαίρον συνεννοήθηκε να κατέβει στην Ελλάδα και να βοηθήσει τον επαναστατικό αγώνα. Παράλληλα, έγινε μέλος του φιλελληνικού κοιμητηρίου.

Ο Μαυροκορδάτος έφτασε στο Μεσολόγγι από την αρχή του ξεσηκωμού κι εξελίχτηκε σε μεγάλο τοπικό παράγοντα, ακολουθώντας την παράταξη του Μαυρομιχάλη. Ο Μπαίρον πήγε με καΐκι στο Μεσολόγγι, παραμονή Χριστουγέννων του 1823. Εκεί, με δικά του χρήματα, εξόπλισε ένα σώμα από 3.000 Σουλιώτες κι ανέλαβε όλα τα έξοδά του. Ο αντίκτυπος ήταν τρομερός. Στο εξωτερικό, το φιλελληνικό κίνημα ανδρώθηκε κι ο ένοπλος αγώνας κέντρισε το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης. Στο εσωτερικό, η συμμετοχή ενός πασίγνωστου Άγγλου

αριστοκράτη αποτελούσε μεγάλη ενθάρρυνση για τους επαναστάτες.

Αν και απογοητεύτηκε από τις εσωτερικές διαμάχες των επαναστατών, εισηγήθηκε στην Τράπεζα της Αγγλίας να δοθεί δάνειο στους Έλληνες. Όμως, οι στερήσεις, οι κακουχίες και η ως τότε άστατη ζωή του κλόνισαν την υγεία του. Αρρώστησε βαριά και πέθανε στο Μεσολόγγι.

Ήταν ο εμψυχωτής των απελευθερωτικών αγώνων της εποχής του. Τις ποιητικές του συλλογές «Νύφη της Αβύδου» και «Κουρσάρος» διακρίνει ο αγνός λυρισμός και η επαναστατική πνοή. Αν και οι ατέλειες δε λείπουν από το έργο του, οι στίχοι του πλημμυρίζουν ορμή και πάθος. Και η σάτιρα εναντίον της υποκρισίας των αριστοκρατών σκοτώνει. Ο Μπαίρον ήταν το πρότυπο του ρομαντικού ήρωα και του ρομαντικού ποιητή.

Κινητοποίηση των λαών:

Η ηρωική αντίσταση του Μεσολογγίου στην πολιορκία των Τουρκοαιγυπτίων ήταν για τους λαούς της Ευρώπης και της Αμερικής ένα γεγονός θαυμαστό. Η παρατεινόμενη άμυνα σκόρπιζε παντού ενθουσιασμό. Οι λαοί πίεζαν τις κυβερνήσεις να βοηθήσουν τους μαχόμενους Έλληνες. Στις 4 Απριλίου του 1826, μόλις έξι ημέρες πριν από την ηρωική έξοδο (10 Απριλίου 1826), ο νέος τσάρος της Ρωσίας Νικόλαος Α' (1796 - 1855) υπέγραψε με την Αγγλία πρωτόκολλο (της Πετρούπολης). Ήταν το πρώτο κείμενο στη διεθνή διπλωματία, που ανέφερε τη λέξη Ελλάδα. Τη θεωρούσε «αυτοδιοικούμενη χώρα, κάτω από την επικυριαρχία του σουλτάνου».

Μετά την έξοδο και τις σφαγές που ακολούθησαν, οι πιέσεις προς τις κυβερνήσεις έγιναν πιο έντονες. Υπογραφές με παγκόσμιο κύρος, όπως του Βικτόρ Ουγκό (1802 - 1885), του Φραγκίσκου Ρενέ υποκόμη ντε Σατομπριάν (1768 - 1848) και του Πέτρου ντε Μπερανζέρ (Βερανζέρου, 1780 - 1857), έμπαιναν στις εκκλήσεις για βοήθεια στους Έλληνες. Ζητούσαν να απομονωθεί η Αυστρία του Μέτερνιχ και να αναγνωριστεί έμπρακτα η Ελλάδα. Η άμυνα της Ακρόπολης της Αθήνας έδωσε νέα ώθηση στο φιλελληνικό κίνημα. Όταν, στις 25 Μαΐου του 1827, η Ακρόπολη παραδόθηκε, και η Γαλλία προσχώρησε στο «Πρωτόκολλο της Πετρούπολης».

Η λαϊκή πίεση απέφερε καρπούς, στις 6 Ιουλίου του 1827. Την ημέρα αυτή, υπογράφηκε η συνθήκη του Λονδίνου ανάμεσα στην Αγγλία, τη Γαλλία και τη Ρωσία. Αναγνώριζε αυτόνομη Ελλάδα από τη γραμμή Αμβρακικού - Παγασητικού και νότια, κάτω από την επικυριαρχία του σουλτάνου. Το κυριότερο όμως ήταν πως η συνθήκη περιελάμβανε μυστικά άρθρα, που προέβλεπαν την αποστολή τριεθνούς στόλου στην Πελοπόννησο με εντολή την επιβολή των αποφάσεων.

Εκτελεστές της συνθήκης ορίστηκαν οι ναύαρχοι Ερρίκος Δανιήλ Γκοτιέ κόμης Ντεριγνί (1782 - 1835) για τη Γαλλία, Εδουάρδος Κόντριγκτον (1770 - 1851) για την Αγγλία και Λογγίνος Χέιντεν (1772 - 1840) για τη Ρωσία.

Ο επίλογος της ιστορίας θα γραφόταν στο Ναβαρίνο.

(Έθνος της Κυριακής, 2001 – 2002) (τελευταία επεξεργασία, 4.8.2011)